

Ankara, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü
Tezi veren t Ord. Prof. Dr. Fuad Köprülü.

KİRMAN SELÇUKLULARI TARİHİ

Dr. MEHMET ALTAY KÖYMEN

Tarih İlmî Yardımcısı.

Th. Houtsma'nın neşrettiği *Receuil de Textes relatifs à l'Histoire des Seljoucides* serisinin birinci cildini teşkil eden Muhammed b. İbrahim'in, Kirman Selçuklularına ait tarihi, Büyük Selçukluların bu kolu için, hâlâ, tek kaynak olmak vasfını muhafaza etmektedir.¹ Muhammed b. İbrahim, bu eserini daha eski kaynaklara dayanarak XVII. asrın başında yazmıştır. Bunların başında Afzal ul-Dîn abû Hâmid Ahmed b. Hâmid Kirmânî'nin yazmış olduğu, fakat maalesef bugün elimizde bulunmayan *Bada'i' ahazmân fi vaka'i '-i Kirman* adlı eser gelmektedir. Muhammed b. İbrahim, kendi ifadesine göre, verdiği malûmatın çoğunu bu eserden almıştır. Hâdiselerin müşahidi olmak itibariyle Kirman Selçukluları tarihi için Çok kıymetli bir kaynak olan bu eserden nakil ve iktibaslarda bulunurken ne dereceye kadar sadık kaldığını tayin etmek için elimizde aynı müellifin bir nevi siyasetname olan başka bir eseri daha vardır. Kirman Selçukluları devletine son veren Oğuz şefi Melik Dinar'a taktim edilmek üzere kaleme alınmış olan bu eserin adı *'Ikd ul-'ulâ lil-mevkf il-âla'dir.*² Muhtelif münasebetlerle, Kirman Selçukluları hükümdarlarından Kâvurd, Sultan-Şâh, Melik Muhammed, Tuğrul-Şâh v.s. hakkında verdiği kısa malûmat Muhammed b. İbrahim'in verdiği malûmata tamamiyle uymaktadır. Şu halde Muhammed b. İbrahim'in aynı müellif tarafından yazılmış olan adı geçen kaybolmuş eserdeki malûmatı sadakatle naklettiğini kabul edebiliriz.³ Muhammed b. İbrahim'in tercüme ettiğimiz bu eserinin, istinat ettiği ana kaynakla olan münasebetini tesbitettikten sonra, verdiği malûmatın Büyük Selçuklular İmparatorluğu târihinden bahseden anakaynaklara uyan ve uymayan taraf larını belirtmek

¹ Muhammed İbrahim, *Histoire des Seljoucides du Kerman*, Nşr. M. Th. Houtsma, Brill, 1886.

² Eser 'Ali-Muhammed ÂmirîNâinî tarafından mükemmel bir tarzda tahşiye edilerek neşredilmiştir, Tahran, 1311.

³ Abû Hâmid Kirmânî'nin kaybolmuş eserinden istifade ederek tarihinin Kirman Selçukluları kısmını yazmış olan Nâsır ul-Dîn Kirinânî'nin verdiği malûmat da, Muhammed b. İbrahim'in verdiği malûmata uymaktadır. bk. Sımt ul-'ulâ, Ayasofya yazması, vr. 74 b-76 a,

problemi kalıyor. Bilindiği gibi, Selçuklular İmparatorluğu devrinden bahseden kaynaklar, Kirman Selçuklularından, tesa-düfen ve büyük Selçuklularla münasebette buldukları zamanlarda bahsetmektedirler. Bunun için, Kâvurd ve zamanı müstesna, diğer hükümdarlardan ya hiç bahsetmemekte veyahut da adlarını zikredip geçmektedirler. Kavurd'dan bahsederken de, hâkim olan telâkki onun meşru hükümdara isyan eden bir âsi olduğudur. Diğer taraftan, mahallî bir tarih olmak itibariyle Muhammed'in kroniği de, Kirmân'da geçen hadiseleri büyültücü bir adese altında görmektedir. Bu noktalar göz önünde tutulursa, her iki kaynak gurubunun bazan nasıl tezat haline düşecekleri kendiliğinden anlaşılır. Muhammed'in bu eserinde diğer Ortazaman Fars ve Arab kaynakları gibi siyasî ve askerî olaylar dışında malûmat bulmak güçtür. Bununla beraber dikkatli bir göz, idarî teşkilâtla beraber, Kirmân'ın Selçuklular zamanında iktisadî gelişmesini, sosyal bünyesini aydınlatmağa yarayacak ip uçları bulabilir.

Tek metne göre kurulmuş ve yüksek edebî bir dille yazılmış bu eseri tercüme ederken takip ettiğimiz prensip metne tam sadakattir, edebî sanatları imkân nisbetinde olduğu gibi muhafazadır. Böyle bir tercüme yapmanın ne kadar güç olduğunu, bilenler takdir ederler. Gerçekten biz de büyük güçlüklerle maruz kaldık. Nihayet ortaya, tahşiyeli sağlam bir tercüme koyduğumuzu sanıyoruz.

Kuru bir mütercim olarak kalmayı istemedik. Elde mevcut başlıca kaynaklara dayanarak Kirman Selçukluları tarihinin bir taslağını çizmeğe çalıştık. Bunu yaparken Selçuk hâkimiyetinin en dikkate değer safhası olan .Kâvurd devrine ehemmiyet verdik.

I

Büyük Selçuklular İmparatorluğunun ilk kurulan kolu olup 1041' den 1187 yılına kadar Kirmân'da hüküm sürmüş bir sülâledir Sülâlenin kurucusu 'Îmâd ül-Dîn Kara Arslan Kâvurd Bey b. Çağrı-Bey Dâvud, burasını 1041 de fethetmişti. Fakat ancak 1048 de başşehir Bardasîr'i almak suretiyle Büveyh'liler hâkimiyetine son verebildi. Bununla Kirmân'ın ancak şimal kısmı (*Sard-sîr*) eline seçmiş bulunuyordu. Cenup kısmı (*Garm-sîr*), o zaman müstakil bulunan kuvvetli Kufs kavminin hâkimiyetinde idi¹ Burasını hile ve kurnazlık yoluyla fethetti. Hürmüz Emiri kendiliğinden itaat gösterdi.

Bundan sonra, Kâvurd'un Kirman dışı seferleri başlar: 'Ummânî fethetti. Oğlu Amîrân-Şah da Sîstân'da uzun süren savaşlar yaptı.

¹ Bu kavim hakkında İslâm, coğrafyacılarında verilen malûmat en iyi şekilde Schwarz'ın şu eserinde toplanmıştır: *Iran im Mittelalter*, S. 261-5; ayrıca bk: Loagworth Dames, E. İ. *Balöcistan*. maddesi. ••-

Kâvurd, saltanatının sonlarına doğru Fars'ı da fethetmişse de kardeşi Alp Arslan burasını Şabânkâra'lere geri verdi.

Böylece Kirman ve çevresinde yerleşen Kâvurd, büyük Selçuklular imparatorluğuna karşı üç defa isyan teşebbüsünde bulundu. Bunlardan ilk ikisi, kardeşi Alp Arslan'a karşıdır. Birincisi, daha Alp Arslan'ın tahta çıkış yılı olan 1064 de vukubuldu, Anadolu seferinde olan Alp Arslan'ın sür'atle Kirmân'da görünmesi, Kâvurd'u şaşırttı ve derhal itaatini bildirdi. 1067 de vukubulan ikinci istiklâl teşebbüsü hakkında daha açık bilgiye sahibiz. Bu isyanın sebebi Alp Arslan adına okunan hutbeyi kesmesidir². İki taraf öncülleri Kirman hududu üzerinde karşılaşınca Kirman askeri bozuldu. Kâvurd bağışlanmasını diledi. İsteği yerine getirildi.

Kâvurd'un asıl mühim teşebbüsü, Melikşâh'ın saltanatının başlangıcında vukubuldu. (27 ikincikânun 1074). Kaynaklarımızın ifadesinden, Kardeşi Alp Arslan'ın ölümü üzerine, Emîr ve askerlerinin, Kâvurd'u büyük Selçuk imparatorluğu tahtına geçmesi için, bu savaşa teşvik ettiklerini kabul etmek lâzım geliyor³. Hem edân civarında üç gün süren çetin bir savaştan sonra Kâvurd ordusu bozuldu ve kendisi yakalanarak boğuldu veya zahirlendi⁴.

43 yıl süren ve *Kirman Selçukluları tarihinin* "kuruluş ve yayılış devri,, adını verdiğimiz bu devirden sonra "nisbî sükunet devri» gelir. 95 yıl süren bu devirde sekiz hükümdar gelmiştir. Bu devrin mühim hâdiselerîpdan biri 1079 yazında *Melik-şâh'ın* Kirmân'a gelişi⁵. Bu devirde, Kirman hükümdarlarının, Kâvurd gibi büyük

² Bu isyanın hakikî sebebini, Alp - Arslan'ın 1066 yılında komutanlarını topluyarak oğlu Melik-Şâh için" veliahtlık biyatı atması, hükmü altındaki bütün memleketlerde hutbede oğlunun da adının zikredilmesini emretmesi olduğunu kabul etmek daha doğru görünüyor. Bu münasebetle ailesi azasına muayyen yerler ikta ettiği sırada adlarını sayarken Kâvurd adının geçmemesi de dikkati çekmektedir (bk. İbn ü l - Asîr, Kahire tb, C. 10 S. 17).

³ Harp esnasında, bu hareketi yapmağa davet eden Alp - Arslan askerleri gevsek davrandı, Bunun neticesi olarak geri atıldı. Fakat Ukayl oğulları'yle Mazyad oğulları kuvvetlerinin cesurca hareket etmeleri Kâvurd ordusunun bozulmasına sebep oldu. Hattâ bu yüzden, harpten sonra. Büyük Selçuklular İmparatorluğu askerleri bu yardımcı kuvvetlerin obalarını yağma etmişlerdi. (Bk. aynı eser, C. 10, S. 53).

⁴ Bu suretle Büyük Selçukluları İmparatorluğu büyük bir tehlike geçirmişti. Fakat bu teşebbüsün neticelerini o kadar büyütmemek lâzımdır, Öyle görünüyor ki bu imparatorluğun başına geçme hareketi aynı imparatorluğun bünyesi üzerinde hatta sarsıcı bir tesir bile yapmamıştır: Bu mücadele esnasında Anadolu'nun istilâsı durmadan devam ediyordu. Melik-Şâh daha aynı yıl (1074), babasının ölümünden istifade ederek Tirmiz'i işgal eden Semerkant hükümdarı Şems ü l - Mülk'e karşı sefer açmış ve itaat altına almıştı.

⁵ Bir isyan belirtisi üzerine gidip gitmediğini bilmiyoruz, Fakat bunda daha önceki acı hatıranın, Kâvurd'un büyük Selçuk imparatorluğu; tahtını eline geçirmek üzere Rey üzerine yürüyüşü hatırasının rolü olduğu ve Kirman Selçukluları hükümdarı Sultan - Şah'ın itaati hakkında bir deneme yaptığını kabul edebiliriz. Nitekim itaat edeceğine dair yemin ettirdikten sonra döndü,

ihiras peşinde koşmadıklarını görüyoruz. Yalnız *Tûrân-Şâh* (1085-1097) -galiba Melikşah'ın ölümü ile baş gösteren anarşiden istifade ederek *Fârsh* tekrar almak fırsatını buldu. Hükümdarlığı esnasında Kirmân'ın, Selçuklular devrinin en parlak çağını yaşadığı *Arslân-Şâh*(1101-1142) zamanında bu mücadele *Kirman Selçukluları* lehine devam etti.⁶ Memleket içinde hüküm süren asayiş, bazı yerlerin kendiliğinden Kirmân'a katılmasına sebep oldu.⁷ Netice olarak diyebiliriz ki, bu sükûn devrinde Kirman, belki de bütün tarihi boyunca görmediği bir refaha kavuştu.

20 yıl kadar süren (1169-1187) "haricî müdahale ve yıkılış devri» nin bariz vasfı, hanedana mensup prenslerin taht için birbirleriyle mücadele etmeleri, komşu *Atabeylik'lerden* yardım istiyerek ecnebi müdahalesine yol açmaları, nihayet Kirmân'ın zayıf düşmesinden istifade ederek aynı soydan Oğuz'ların istilasıdır. Bu mücadeleler esnasında siyasî hâkimiyetleri için prensleri elleriride oyuncak olarak kullanan kendi *Atabeylerini*, *Emirlerini* unutmamak- lâzımdır.

II.

Siyasî ve askerî tarihinden kısaca bahsettiğimiz ve 1040 Dandâna-kân muharebesinden sonra, fethedilen ve fethedilecek memleketleri- Türk hâkimiyet telâkkisi gereğince-aile âzası arasında taksim etmek üzere Tuğrul - Bey ve Çağrı Bey Dâvud tarafından toplanan kurultayca⁸ Kirman fethinin *Kâvurd'a* tevcihinden itibaren kurulmuş olduğunu bildiğimiz Kirmân Selçukluları devletinin (1041), büyük Selçuklular imparatorluğu karşısındaki durumu nasıldı? Bu imparatorluğa bağlılık ve tâbilik derecesi ne idi? Çözülmesi oldukça güç bu sorulara cevap vermek için önce, Kirmân'da kurulan Selçuklular kolunun mahiyetini bilmek lâzımdır: Kirman Selçukluları devleti yabancı bir toprakta, yabancı bir etnik

⁶ Tafsîlât için bk. İbn ül- Aşîr, C. 10, S. 365. Bu mücadele Irak Selçuklu'lariyle Kirman Selçukluları arasında olan bir mücadeledir. Neticede Fars, Aralan - Şah'ın elinde kaldı. (Bk. Afzal ul- Dîn Kirmanî *'İkd ul- 'ula*, S. 76).

⁷ Ta bas bu suretle Kirman idaresine geçmiştir. Aynı arzuyu İsfahan valisi Raşid Câmâdâr da gösteriyor. Fakat hem kendisinin, hem de Kirman hükümdarı Muhammed'in ölümü üzerine bu iş -İsfahan'ın Kirman idaresine geçmesi işi- geri kalıyor.

⁸ Kaynaklarımızın sıkı bir tetkikinden, kurulmakta olan Selçuklular imparatorluğunun, aile âzası arasında taksiminden ziyade, iki hükümdar, arasında nüfuz bölgelerine ayrıldığı neticesine varmamak imkânsızdır. Böylece Horasan batısında bulunan sahalar Tuğrul-Bey'in, doğusunda bulunan sahalar da Çağrı-Bey'in, idi. Hutbe ikisi adına okunuyor, sikke ikisi adına basılıyordu. Kirmân'ın, hangisinin nüfuz bölgesine dahil olduğunu açık olarak bilememekle beraber, ölümüne kadar daha ziyade babası Çağrı Bey'in nüfuz bölgesi içine girdiğini ileri sürebiliriz.

zümre üzerine⁹ kurulmuş askerî bir devletti. Oğuzlar buraya bir kavimler göçü halinde değil, sayısı beş altı bini geçmiyen bir istilâ ordusu halinde gelmişlerdir.¹⁰ Hükümdarın-bilhassa kuruluş ve yayılış devrinde, kısmen de sükûn devrinde -tebaası üzerinde hudutsuz bir salâhiyeti vardı. Sonra devletin dış siyasetinin idaresinde, meselâ yeni fetih haseketlerine girişirken kimseden emir ve selâhiyet almaksızın müstakil olarak hareket edebiliyordu¹¹.

Kirman hükümdarlarının iç işlerinde ve dış siyasetlerindeki istiklâlini belirttikten sonra büyük Selçuk imparatorluğu karşısındaki durumları problemine dönebiliriz. Bunu filî olaylardan ve Büyük Selçuklular İmparatorluğuna karşı hâkimiyet haklarını kullanıp kullanmadıklarından çıkaracağız. Bu türlü olayları iki bölüme ayırabiliriz: 1 — müsbet rezahürler. 2 — menfî tezahürler.

1 — Müsbet tezahürler: 1051 yılında Gazne hükümdarı Abd ül-Reşîd'e mağlup olan babası Ç a ğ r ı-B e y, K i r m â n'dan bir , kısım Oğuz'ları geri çekmişti¹². 1059 yılında isyan eden İbrahim İnâl'a karşı müşkül durumda kalan Tuğrul-Bey, Alp Arslan ve Yâkûfî ile beraber Kâvurd'dan da yardım istemişti. Büyük kuvvetlerle gelmişler, İbrahim'i bozmuşlardı¹⁸. Bu münferit olaylardan büyük neticeler çıkarılamazsa da, Kirman Selçuklularının en kuvvetli devrinde, bu emirlere itaat edilerek istenilen yerlere gitmek manalıdır.

2 — Menfî tezahürler: bu da bilhassa kuruluş ve yayılış devrinde Kavurd'un yaptığı üç istiklâl teşebbüsüyle kendini göstermiştir. Bunların ilk ikisinde Alp Arslan'ın adını hutbeden kaldırmak istemek suretiyle istiklâlini kazanmak istemiş, fakat önlenmişti. Kâvurd'un bu ilk teşebbüsleri mahdut gayeliydi: Kirmân'da büyük Selçuk imparatorluğundan ayrı mahalli bir hükümdarlık kurmak istiyordu, Üçüncü teşebbüsü, daha çok şumullü bir harekettir. Bununla büyük Selçuk İmparatorluğu tahtına geçmek istemektedir. Bunun için de kendi hâkimiyet sınırlarını aşarak payitaht Rey'i elde etmek için koşuyor. Melikşâh daha önce varınca, Kirman hudutlarından çok uzakta

⁹ Selçukluların gelmesinden önce, Kirmân'ın etnik durumu hakkında en toplu ve uzun malûmat Şchwarz'ın adı geçen eserindedir: bk. S. 256-267.

¹⁰ .Atlı olduğunu bildiğimiz bu ordunun, ekseriya olduğu gibi karı ve çocuklariyle mi, yoksa yalnız olarak mı geldiklerini kesin olarak bilemiyoruz. Fakat bekâr olarak geldikleri hakkında elimizde bazı ip uçları vardır. Bk. Muhammed b. İbrahim, S. 20: Turan Şah ve Marangoz'un oğlu hikâyesi.

¹¹ Şahsına bağlı, büyük bir çoğunluğu hür Oğuz'lardan mürekkep olduğu görünen ordusu ile Kirmân'ı ve çevresini kolayca eline alan ve ücretlerini daha ziyade fethettiği yerlerde birikmiş servetlerden temin ettiği anlaşılan Kâvurd'un, bu işler tamamlanınca, bu esnada sayısı gittikçe çoğaldığı muhakkak olan bu harp makinesine yeni fetih sahaları göstermek zarureti kendiliğinden anlaşılır.

¹² İbn ül-Asîr, C.- 9, S. 201. Bu kuvvetler, 'Abd ül-Re şî'in ölümü üzerine tekrar Kirmân'a dönmüştü.

¹³ Bilindiği gibi, okunun kirişiyile boğuldu.

meydan muharebesini kabul ediyor. Böyle, Öncekilerden daha geniş bir maksat peşinden koşmasında Melikşâh askerinin teşvikiyle beraber, kardeşinin yerine yeğenin, yâni bir batın daha uzak kimsenin tahta geçmesi de sebep olmuş olabilir¹⁴. Bu teşebbüsün de neticesiz kalması, Kirman Selçukluları devleti için büyük bir darbe oldu: artık kendi içine kapanarak, tamamiyle mahallî bir beylik halini aldı¹⁵.

"*Sükûn devri*," adını verdiğimiz uzun devre esnasında Kirman Selçukluları'nın bazı hükümdarları, Irak Selçukluları devleti'nin dahilî mücadelelerinden faydalanarak bunlarla savaşmışlarsa da daha sonra Sancar'ın yüksek hâkimiyetini kabul ettikleri görünüyor¹⁶. Yıkılış devrinde ise, ne hükümdarın, ne de devletin istiklâlinden bahsedilebilir.

Netice olarak diyebiliriz ki Kirman Selçukluları Devleti kısa devreler müstesna,¹⁷ hiçbir zaman tam müstakil olmamışdır.

III

Mâhiyetini ve büyük Selçuk imparatorluğu karşısındaki durumunu belirtmeğe çalıştığımız Kirman Selçukluları Devleti'nin idare teşkilâtının başında mutlak salahiyetli ve gayri mes'ul hükümdar bulunuyordu. Tahta geçişte belli bir veraset kaidesi yoktu. Kuvvetli olan, orduyu elde eden tahta geçebiliyordu. Sonraları askerî komutanların istediklerini geçirdiklerini ve hatta bazan şer'î makamla uzlaşarak (ondan fetva almak suretiyle) hükümdarı tahtan indirdiklerini görüyoruz¹⁸.

Selçukluları, Kirmân'a askerî bir teşkilât halinde geldikleri için, Kâvurd, idare teşkilâtını Kirmân'da kurmuş, Buveyhîlilerin idare makinasında çalışmış olan unsurlardan istifade etmiştir.

¹⁴ Buna mukabil, kardeşi Alp Arslan, Kâvurd'un ilk iki isyanını affettiği halde yeğeni Melik-Şâh öldürttü. Fakat yine de Kirmân'ı çocuklarına tevcih etti.

¹⁵ Taarruz için hazırlanmış olan Kâvurd ordusundan, bu devrede eser kalmadığı görünüyor. Asker olmak üzere Kirmân'a akın eden Oğuzların, bu sefer Kirmân'dan başka taraflara gitmeğe başladığı tahmin edilebilir. Zira bu devrede, artık doğrudan hükümdarın kumandasında ücretli hür askerler topluluğunu görememekteyiz. Bunun yerine, Atabeylerin, Emirlerin şahıslarına bağlı köleler geçmektedir ki bu aynı zamanda hakimiyetin hükümdarlardan Atabey ve Emirlere geçtiğini de ifade eder.

¹⁶ Kardeşi Arslan-Şâh b. Mesud'a karşı yardım istemek üzere Kirmân'a gelen Behram-Şâh'a, Kirman hükümdarı Arslan-Şâh (1101-42), Sancar dururken yardım etmesinin münasip olmayacağını ileri sürerek ona göndermişti.

¹⁷ Kaynaklarımızda Kirman Selçuklularının sikke bastırdıklarından bahsediliyorsa da, şimdiye kadar kataloglarda tesadüf edemedik. Yalnız Sultan Şâh'la, Turan-Şâh adına basılmış dinarlar hakkında bk. Zambaur, *Mariael de Genealogie et de Chronologie*, S. 22, not 1, 2.

¹⁸ İlk hükümdarlar, bilhassa Kâvurd kuvvetli şahsiyetlerdi, Kâvurd, harpleri bizzat idare ettiği halde daha sonra gelenler bu işi komutanlara havale etmeğe başlamışlardı. Vakitlerini zevk ve eğlence ile geçiriyorlardı.

Başlangıçta en yüksek idarî makamın *vezirlik ve kadılık* olduğu görünüyor. Fakat daha sonra bu makamlar yerlerini, *atabeglik*¹⁹, *dâdbeglik* ve *şihnelik* makamlarına bıraktı. Yıkılış devrinde bu mühim makamların her üçünün de bir şahısta toplandığı, yani bu şahsın Kirmân'ı istediği gibi idare ettiği olmuştur²⁰.

Askerî teşkilâtın başında hükümdar tarafından nasbedilmiş bir komutan'm, " *Ispah-Sâlâr* „ın bulunduğu görünüyor. Başlangıçta hür Oğuz lardan ve az mikdar da D e y l e ml i 'lerden mürekkep olan ordu²¹, yerini sonradan komutanların şahsına bağlı satın alınmış kölelere bıraktı²² (Ordu bu konak yerlerinde, bilhassa başlangıçta halkın evlerinde barındırılıyor ve o mintaka halkı tarafından besleniyordu. Fars'dan gelecek bir istilâyı karşılamak üzere, Sircân'da daimî askerî bir kuvvet bulunduruluyordu).

Halk, yani "idare edilen sınıfa gelince, bunlar kaynaklarımızda ekseriya " *tâzik*„ adıyla adlandırılıyor. Çalışan ve vergi veren kitledir. Başlangıçta hiçbir siyasî rolü olmayan bu yerli halkın, daha sonra pasif olarak, siyasî olaylara karıştıkları ve rol oynadıkları olmuştur. Fakat yük; sek idarî ve askerî makamlara geçmiş bir yerli Kirmânlı adına kaynaklarımızda rastlamamaktayız²³.

Selçukluların Kirmân'a gelişi bilhassa göçebe halktan bir kısmının, Kirmân'ı terketmesine sebep oldu. Yerleşik halkın fâtihlere karşı nefret beslediklerini seziyorsak da, başlarındakilere karşı toplu isyan hareketine giriştiklerini görmüyoruz. Hanedanı devirme teşebbüsü olmamıştır. Buna mukabil, bu hâkim azlığın, gittikçe, yerli halk tarafından temsil edildiğini gösteren delillere sahibiz²⁴.

Zaman zaman müsaderelelere, yağmalara maruz kalmasına rağmen halkın, ticaretin gelişmesi sayesinde o zamana kadar görmediği bir

¹⁹ Bu müessesenin, sükûn devrinin sonlarından itibaren bütün yıkılış devri boyunca Kirman Selçukluları tarihinde büyük rolü olmuştur.

²⁰ Tabii, bu şahıs herhangi bir şekilde, meselâ vezirlik yaparak servet Biriktirmiş bir kimsedir veya onun oğludur. Şahsına bağlı köleler satın almıştır. Yani bu makamları askerî bir kuvvete dayanarak elde ediyordu.

Bu makamlardan başka «*hâzin, Müsrif, Üstad-ı Sarag, Vekil-i Der, Emir-i Ahar, Emîr-î Câme-hâne*» gibi unvanlar, «*Divan-ı Metalib, Divan-ı Udvan*» gibi divanlar mevcutsa da salâhiyet ve ehemmiyet derecelerini kesin olarak, çıkaramadığımız bu müesseseler hakkında tafsilâta girişmenin yeri burası değildir.

²¹ Bu ordu mensuplarına, iktalar da verildiğini gösteren alâmetler vardır.

²² Yukarıda da dediğimiz gibi, bu bilhassa Kâvurd'un ölümüne neticelenen savaştan sonra böyle olmuştur.

"*Vekil-i Hayl, Nevbet - Salar*, v. s. gibi askerî teşkilâta dahil makamlar hakkında da aynı sebepten tafsilâta girişmiyeeğiz.

²³ Buveyhliler hâkimiyetinden kalma bazı şahıslar daha sonra, yüksek makamlara geçebilmişlerdir.

²⁴ Daha Tûrân-Şah b, Kâvurd (1085.1097), bu dille konuşmağa başlamıştı ve Oğuzların istilâsında Türkçe bilmediklerinden, bunlarla müzakerelerde bulunabilmek için, tercüman kullanmak zorunda kalınmıştı.

refah içinde yaşadığı muhakkaktır²⁵. İktisadî hayatın gelişmesi neticesi olarak şehirlerin genişlediğini görüyoruz. Gerçekten, muhtelif ülkelerden gelmiş kimseler, *Kirman'da* ticaretle uğraşiyor, antrepolar kuruyor. Fars körfezine gelen ticaret eşyasının, *İrân* içlerine sevk etmek suretiyle transit ticaretinden geniş ölçüde faydalanıldığı söylenebilir.

Memleketin vergileri, dışarı gitmiyerek gene memlekette sarfedildiği için, imar faaliyetinin de her devirden fazla olduğunu kabul edebiliriz.

Kirman halkının, Selçuklular hâkimiyeti zamanında umumiyetle ehli sünnet mezhebine salık olduğu kaynaklarımızda söylenmektedir. Buradaki dinî hareketten bahsederken, batınîlik cereyanının, daha erkenden, kendini, burada da gösterdiğini, başka ülkelerde aşağıdan yukarıya doğru yayılmağa çalışırken burada doğrudan hükümdarın bu ceryana kapıldığını söylemeden geçmiyelim²⁶.

IV.

Tarihini en umumî hatlariyle hülâsaya çalıştığımız *Kirman Selçukluları devleti*'nin, öyle tarihin umumî gidişi üzerinde herhangi bir tesir yaptığını düşünmek bile yersizdir. Hattâ yakın şarkın diğer bölümleriyle boy ölçüşecek medenî sıklet merkezleri bile kurulmamıştır. Bununla beraber, sayıca pek az bir Türk kütlesinin, Türk has idareye teşkilâtçılık dehâsiyle, yabancı ırktan bir topluluk üzerinde bir buçuk asır hâkim olması, onları, kelimenin geniş manâsiyle kalkındırması, iktisaden yükseltmesi, burada tam bir nizam kurması küçümenecek hâdiseler değildir. İşte Kirman Selçukluları tarihinin orjinalliğini ve ehemmiyetini burada aramak lâzımdır.

²⁵ Buradaki Selçuklular hâkimiyetinin yıkılmasını müteakip Fars körfezini bir kaç defa ziyaret ettiği için, buraların iktisadî vaziyetini pek iyi bilmesi lâzım gelen Yakut'un bu husustaki şahadeti pek kıymetlidir. Yakut'un bu ifadesini aynen nakleden Sehwarz'a bk. adı geçen eseri, S. 287-288.

²⁶ Hâdiseler, bu bakımdan enteresandır. Fakat bilhassa yüksek tabakanın şiddetli mahalefete karşılaşmış, tahtından ve-hayatından olmuştur.